
Hogyan lett Nyikolaj Karlovics Giers az orosz külügyminisztérium vezetője?¹

A XVIII. században és a XIX. század első felében az orosz külügyminisztérium törekvéseinek fókuszában a birodalom területi expanziója helyezkedett el. Azonban a krími háborút lezáró 1856-os párizsi békeszerződés új fejezetet nyitott az Orosz Birodalom történetében. A háborúban elszenvedett vereség aposztrofálta a birodalom társadalmi és politikai rendszerének problémáit. A politikai élet vezetőinek jelentős része felismerte a belpolitikai reformok szükségességét, a konszolidációhoz pedig békés, a konfliktusok elkerülésére törekvő külpolitikai irányvonalra volt szükség. I. Miklós orosz cárt (1825–1855) halála után fia, II. Sándor (1855–1881) követte a trónon. Az új cár elfogadta a reformok szükségességét, de azokat eszköznek tekintette az abszolút uralkodói hatalom megerősítésére, az ország nagyhatalmi tekintélyének és vezető szerepének visszaszerzésére. *Andrej Valentyinovics Mamonov*, *Hogyan lett Nyikolaj Karlovics Giers az Orosz Külügyminisztérium vezetője* című tanulmányának fókuszába egy olyan történeti problematikát helyezett, amelyet a történettudomány még nem vizsgált. Ezen a ponton ki kell emelnünk, hogy a címválasztás nem megfelelő, ugyanis Nyikolaj Karlovics Giers orosz külügyminiszter (1882–1894) csak epizódszerepben jelenik meg. A tanulmány azt a célt szolgálja, hogy a szerző bemutassa Alekszandr Mihajlovics Gorcsakov orosz külügyminiszter (1856–1882) törekvéseit, és azt, hogy hogyan tartotta meg hatalmát és távolította el a diplomácia színteréről az ambivalens elképzeléseket megfogalmazó politiku-

1 „Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-2-I-DE-310 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.”

sokat és csoportokat. Ez a problémafelvetés új szempontú megközelítés történetírásunkban.

Andrej Valentyinovics Mamonov a történettudományok kandidátusa, az Orosz Tudományos Akadémia Orosz Történeti Intézetének kutatója. Doktori disszertációját 2002-ben védte meg, amiben a bürokrácia és az önkényuralom kapcsolatát vizsgálta 1874 és 1881 között. Tudományos munkáiban XIX. századi orosz intézmény- és politikatörténeti témákat helyezett górcső alá. A tanulmány rendkívül sokrétű forrásokra épít. A szerző feltárta a levéltárak primer forrásanyagai közül az Orosz Nemzeti Levéltár dokumentumait, amelyek között jelentéseket, levelezéseket, visszaemlékezéseket és adminisztrációs dokumentumokat találunk. Meglátásom szerint kérdéseket vet fel, hogy a vonatkozó téma szempontjából releváns Orosz Birodalom Külügyi Levéltárának vonatkozó dokumentumai miért nem kerültek bele az elemzésbe. A levéltári anyagok mellett publikált forráskiadványokkal, főként naplóbejegyzésekkel szemlél-tette a tanulmány írója a folyamatokat és igazolta téziseit. Az elsődleges forrásokat széles spektrumú történetírói munkákkal egészítette ki, amelyek közül döntően orosz és angol nyelvű diplomáciatörténeti összefoglalókra hivatkozik, amely alátámasztja a tanulmány nívumát.

A munka alapvetően történészeknek és a korszak diplomáciai viszonyaiban jártas olvasóknak íródott, ugyanis a külpolitikai kontextus és annak eseményei csak említés szintjén jelennek meg. A szerző narratívája lineáris, mindazonáltal az elemzést nem tagolta fejezetekre, ami megnehezíti az olvasó interpretációját. Úgy vélem, hogy a tanulmány tartalmi aspektusa öt egységre tagolható: Gorcsakov bemutatására és a külügyminiszteri pozíció megszerzésére, az 1860-as évek küzdelmeire, az 1870-es évek első felének nehézségeire, az 1875–1878-as keleti válság időszakára, s végül Gorcsakov menesztésére és Giers külügyminiszteri kinevezésére. Az egyes szerkezeti egységek struktúrái többé-kevésbé azonosak: az egyes évtizedekben a szerző elemzi Gorcsakov és ellenfeleinek motivációit, majd azt, hogy előbbi miként távolította el őket a diplomácia színteréről. Ez alól az utolsó egység kivétel, amikor Gorcsakov távozását és Giers külügyminiszteri pozícióba kerülését mutatja be.

Mamonov tanulmányának első részében áttekintést ad arról, hogy a párizsi békét követően hogyan került Gorcsakov az Orosz Külügyminisztérium élére és hogyan szilárdította meg befolyását az 1850-es években. A szerző egészen Gorcsakov diplomáciai szolgálatba lépéséig nyúl vissza, felvillantva pályafutásának aspektusait, de részletesen csak az 1856-tól kezdődő periódusról ír, amikor Gorcsakov a külügyminisztérium vezetője lett. Mamonov kiemelte, hogy ekkor még csak átmeneti megoldásnak tűnt személye. A szerző ennek okát abban látja, hogy az előző külügyminiszter, Karl Vasziljevics Nesselrode (1816–1856) szkeptikus volt Gorcsakovot illetően. Úgy vélem, hogy ezen a ponton elcsúszik a tanulmány szerzőjének érvelése, ugyanis a következő mondatban kiemeli, hogy II. Sándor cár és az uralkodóra jelentős befolyással rendelkező Alekszej Fjodorovics Orlov, aki egyben az Államtanács elnöke volt, támogatta Gorcsakov személyét, majd a következő bekezdésben rámutat, hogy idővel Nesselrode is támogatta őt, azonban ennek motivációit nem taglalja.

Mamonov naplóbejegyzésekből kölcsönzött részletekkel prezentálja, hogy Gorcsakov pragmatikus okokból került a külügyminisztérium élére. Gorcsakov külpolitikai elképzelése szignifikáns különbséget jelentett a korábbi évtizedek ideáival, ugyanis a belpolitikai reformok érdekében a külpolitikában a békére, stabilizációra és a konfliktusok elkerülésére összpontosított. Mamonov kiemeli, hogy az új politikai koncepció lényegében annyit jelent, hogy az államközi szerződések kizárólag az orosz érdekeknek megfelelően kell érvényre juttatni. Ezen a ponton nem érzem meggyőzőnek a szerző érvelését, ugyanis a korábbi évtizedek konfliktusaiban közvetett vagy közvetlen módon, de a pétervári kabinet hatalmi-politikai érdekei mentén lépett színre. A tanulmány írója rávilágít arra, hogy Gorcsakov – az orosz érdekeknek megfelelően – külpolitikájában a monarchikus és lengyelelles elemeket tartotta meghatározónak. Ezért a krími háború okozta sérelmek ellenére a Habsburg Birodalommal és Poroszországgal kereste a jó kapcsolatokat, ugyanis Franciaországgal kapcsolatban voltak aggályai.

A tanulmány első egységében, az 1850-es évekre vonatkozóan megjelenik annak a problematikája, hogy Gorcsakovnak a külügyek

irányítása mellett *informálisan* biztosítania kellett hatalmát a szóban forgó minisztériumban. A szerző szerint erre azért is volt szükség, mert az aktív külpolitikával és hadakozással szakító külügyminisztert az európai vereség nyomán a Kaukázusban és Közép-Ázsiában háborús terveket dédelgető tábornokok folyamatosan terveikkel ostromolták. Mamonov hangsúlyozza, hogy Gorcsakov érdeme abban keresendő, hogy ráismert arra, hogy ilyen politikai környezetben bármikor elveszítheti állását, ami preventív lépéseket követelt. A szerző részletesen bemutatja, hogy Gorcsakov hogyan, milyen személyes kapcsolatokon keresztül építette ki befolyását a cári udvarban. Gorcsakov ellenfelei vonatkozásában az 1850-es években még csak Andrej Fjodorovics Budberget emeli ki Mamonov. A szóban forgó diplomata ebben az időben Berlinben, míg ezzel párhuzamosan *Otto von Bismarck* pedig porosz nagykövetségként Pétervárott teljesített szolgálatot. Gorcsakov úgy próbálta Budberget kompromittálni, hogy a berlini politikáról kritikus hangú jelentéseit elolvastatta Bismarckkal, így ellehetetlenítve az orosz nagykövet berlini működését.

Mamonov a következő egységben az 1860-as évek küzdelmeit mutatja be, amit egyszerre tart válság- és sikerperiódusnak. Ahhoz, hogy ezt az anomáliát megértsük, elsőként ejtsünk szót a szerző által kiemelt európai krízisről. Párizs és Pétervár közeledése nyomán Oroszország kezdett kilábalni a diplomáciai elszigeteltségből, mindazonáltal a párizsi béke revideálása még nem került napirendre. Gorcsakovot érzékenyen érintette az olasz egység és az oroszbarát Nápoly bukása, s tiltakozásuk miatt 1860 és 1862 között meg is szakadtak az olasz–orosz diplomáciai kapcsolatok. Úgy vélem, hogy ezen a ponton meg lehetett volna vizsgálni annak a körülményeit, hogy 1862-ben mégis mi készítette Gorcsakovot a kapcsolatok restaurálására, ugyanis így kérdések maradhatnak az olvasóban.

A szerző a fordulópontot az 1863–1864-es évekre teszi. Az 1863. évi lengyel felkelést Oroszország leverte, de Gorcsakov ebből is profitálni tudott. Oroszország újra diplomáciai elszigeteltségbe került, ugyanis Poroszországban nem sikerült ratifikálni a felkelés elleni katonai egyezményt, Franciaország, Anglia és Ausztria pedig hivatalos nyilatkozatokkal támogatta a lengyeleket. Gorcsakov azzal,

hogy engedett Párizs nyomásának és amnesztiát ígért a felkelésben résztvevőknek, pozitív megítélést eredményezett a diplomáciai színtéren. Ezzel párhuzamosan nyilatkozatot adott ki annak vonatkozásában, hogy az európai hatalmak beavatkozását az orosz belügyekbe elutasítja, amivel az orosz közvélemény támogatását nyerte el.

Mamonov hangsúlyozza, hogy 1856 után az orosz közvélemény elfogadta Gorcsakovot, de a megítélése csak 1863 után lett pozitív. Azonban a „*Gorcsakov-ellenzék*” továbbra is hallatta hangját. A tanulmány írója azt sugallja, hogy egyesek gondolkodásában még 1864-ben is napirenden volt Budberg külügyminiszteri kinevezése, de II. Sándor a megbízható embereihez ragaszkodott. Mamonov rámutat arra, hogy az 1860-as években „*pártszerű képződmények*” jöttek létre Gorcsakov ellenzékében. Az egyik ilyen az „*orosz párt*” volt, ahová Budberg mellett Dmitrij Alekszejevics Miljutyin hadügyminisztert és öccsét, Nyikolajt, valamint Alekszandr Alekszejevics Zelenoj állami vagyonért felelős minisztert és Mihail Nyikolajevics Muravjov tábornokot sorolta a szerző. Gorcsakovot az uralkodó mellett Konsztantyin Nyikolajevics nagyherceg, Vlagyimir Andrejevics Dolgorukij herceg és Pjotr Alekszandrovics Valujev külügyminiszter támogatta. Muravjov elismerte Gorcsakov 1863. évi érdemeit, de véleménye szerint Gorcsakov politikája nem kedvez „*az orosz ügynek*”. Ezen a ponton Mamonov nem fejt ki, hogy Muravjov milyen okok mentén bírálja a külügyminiszter politikáját, feltehetőleg a területi terjeszkedésre, a háború terveinek elutasítására, a konfliktuskerülő, békepárti politikára gondolhatott.

Az 1860-as években az ellenzék aktivizálódásával párhuzamosan Gorcsakov támogatóinak köre folyamatosan szélesedett. A szerző úgy látja, hogy Gorcsakov és az ellenzék küzdelmében a fordulat 1866 áprilisában következett be, amikor a csendőrség akkori főnöke, Pjotr Andrejevics Suvalov Gorcsakovot kezdte támogatni. A tanulmány írója szerint az 1860-as évek második felére Gorcsakov olyannyira megerősödött, hogy a férjezett asszonyokkal kapcsolatos intrikák és II. Sándor cár „*támadása*” sem ingatta meg pozícióját. Utóbbi akörül bontakozott ki, hogy 1867–1868 telén Budberg és a konstantinápolyi nagykövet, Nyikolaj Pavlovics Ignatyjev aktív ke-

leti politikát kezdeményezett, amit a cár is osztott, de Gorcsakovnak sikerült meggyőznie az uralkodót ennek veszélyeiről.

Budberg „*eltávolítására*” 1868-ban került sor. Gorcsakov barátja, Alekszandr Kazimirovics Mejendorf párbajra hívta Budberget, majd utóbbi ezt követően lemondott. A szerző kiemeli, hogy Budberg II. Sándor támogatásának hiánya miatt vonult vissza, mindazonáltal érdekes lett volna megvizsgálni, hogy Mejendorfnak pontosan milyen szerepe volt az ügyben. Mindenesetre kérdéseket vet fel, hogy pont a külügyminiszter egyik legjobb barátja hívta párbajra az említett diplomatát.

A szerző szerint Gorcsakov az 1860-as és az 1870-es évek fordulóján ért hatalma és oroszországi népszerűsége csúcsára. A tanulmány írója ezt azzal magyarázza, hogy 1870–1871 fordulóján sikerült hatályon kívüli helyezni a párizsi szerződés azon cikkelyét, amely korlátozta Oroszország szuverenitását a Fekete-tenger felett. Ennek vonatkozásában Mamonov kissé kicsinylően fogalmaz Gorcsakovról, ugyanis véleménye szerint a külügyminiszter csupán a körleveleket fogalmazta meg, az orosz diplomácia sikerét az 1870–1871-es francia–porosz háborúban elszenvedett francia vereség és III. Napóleon bukása hozta.

Mamonov kiemeli, hogy az 1870-es évek első felében Oroszország kedvező nemzetközi helyzetének oka az 1872–1873-ban konstruált három császár szövetsége volt. A szerző ezen a ponton kijelenti, hogy valójában Gorcsakov rivalizált Bismarckkal, s ezért nem osztotta a szoros szövetséget Németországgal, de II. Sándor akaratával ennek létre kellett jönnie. Mindezen tényezők és a közép-ázsiai területszerzések ellenzése miatt napirendre került Gorcsakov eltávolítása. Az egyik potenciális külügyminiszter jelölt Suvalov volt, aki jó kapcsolatokat ápolt Bismarckkal, és Pétervárott is jelentős befolyással rendelkezett, ezért Gorcsakov 1874-ben londoni nagykövetté nevezte ki őt. Mamonov véleménye szerint Gorcsakov lehetséges utódját 1875-ben találta meg Nyikolaj Giers személyében. Ezután a szerző nagyvonalakban bemutatja Giers diplomáciai pályáját, akit Gorcsakov a szorgalma és szerénysége miatt támogatott, de a naplói véleménye szerint azért került a külügyminiszter mellé, mert

senki sem tekintett rá potenciális utódként, így Gorcsakov nem tekintette veszélyforrásnak.

A negyedik részben a szerző az 1875–1878-as keleti válság időszakával foglalkozik. A szlavofil politika képviselői a keleti válság eszkalálódása nyomán aktív külpolitikát és kormányzati változásokat akartak. Mamonov kiemeli, hogy ha Gorcsakov nyíltan ellenezte volna a balkáni ügyekbe történő beavatkozást, akkor a közvélemény és a cár is nyíltan ellene fordult volna. A szerző véleménye szerint ezért Gorcsakov került az állásfoglalás lehetőségét egészen 1876 őszéig, amikor a béke szószólója lett. Fontosnak tartom kiemelni, hogy a tanulmány írója nem tartotta lényegesnek az 1876-os *Krieg in Sicht?* válság fonalának felvételét, és nem vizsgálta meg annak kül- és belpolitikai aspektusait, amely további adalékot nyújthatott volna Gorcsakov és a tőle másként gondolkodók habitusára vonatkozóan.

A háború kitörése után Gorcsakov elutasította a béke lehetőségét. Mamonov ennek mozgatórugójára nem keres választ, de a megállapítását azzal támasztja alá, hogy 1877 tavaszán Suvalov olyan titkos jegyzőkönyvet írt alá Londonban, amely lehetővé tette volna a katonai visszavonulás lehetőségét. Mindemellett hozzáteszi, hogy 1877 nyarán és őszén Bismarck folyamatosan győzködte Gorcsakovot a háború befejezéséről és egy esetleges német segítségnyújtásról, de sikert egyik próbálkozás sem hozott.

1877 tavaszán Dmitrij Miljutyin és Ignatyjev befolyása folyamatosan csökkent. A szerző úgy gondolja, hogy Gorcsakov pontosan ismerte Ignatyjev törekvéseit a keleti kérdés vonatkozásában, így a diplomata megfogalmazhatta instrukcióit, így Gorcsakov lényegében hagyta Ignatyjevnek, hogy saját magát buktassa meg. A szerző érvelése szerint a san stefánó-i béke nem volt összhangban a cár akaratával sem, Gorcsakov pedig a nemzetközi elszigetelődést Ignatyjev tevékenységével hozta összefüggésbe. A másik riválist, Alekszej Boriszovics Lobanov-Rosztovszkijt Ignatyjev távozása után, 1878 áprilisában nevezte ki konstantinápolyi nagykövetnek. Mamonov nem írja le, azonban a tanulmánya azt sugallja, hogy Gorcsakov hagyja politizálni ellenfeleit, követnek is elküldi őket, akik nem mérik fel a politikai játszma nyújtotta lehetőségeket, és saját magukat buktatják meg.

Az 1870-es évek második felében azonban már nem az esetleges politikai ellenfelekkel kellett Gorcsakovnak megküzdenie, hanem saját magával, ugyanis egészségügyi állapota egyre rosszabbra fordult. Lobanov-Rosztovszkij után Suvalov következett Gorcsakov „listáján”. Suvalovnak 1878 tavaszán elévülhetetlen érdeme volt a san stefano-i válság leküzdésében, de a szerző ennek mechanizmusait már nem ismertette. Mindenesetre a cár ezt honorálni kívánta azzal, hogy az orosz delegáció első emberének nevezte ki őt Berlinbe, amit Gorcsakov megíúsított. Otto von Bismarck német kancellár Suvalovval együtt kívánt működni, azonban miután Gorcsakov elérte, hogy ő vezesse a delegációt, a német kancellár már az orosz diplomácia megbuktatására készült.

A berlini konferencia Gorcsakov hatalmi pozíciója szempontjából kiválóan alakult. A korábbi és a folyamatban lévő brit–orosz titkos tárgyalások passzusai megjelentek a brit sajtóban, amiért az orosz közvélemény ellenszenvet érzett a londoni orosz követ irányában. Ezen a ponton érdemes lett volna megvizsgálni, hogy Gorcsakovnak van-e köze az ügyhöz. Mindezen tényezők hatására az orosz közvélemény potenciális vezetőjét, Suvalovot tette felelőssé a Berlinben elszenvedett kudarcért, Gorcsakov pedig a három császár szövetségét rossz színben feltüntetve szakíthatott a bismarcki politikával. A szerző úgy véli, hogy Gorcsakov tisztában volt azzal, hogy Berlinben presztízsveszteséget fog elszenvedni, de fontosabbnak tartotta Suvalov kiiktatását.

Az ötödik, egyben utolsó egységben a szerző Gorcsakov külügyminiszteri pályafutásának végnapjait és az őt követő Giers pozícióba kerülésének körülményeit veti górcső alá. Gorcsakov utódjaként elsőként Lobanov-Rosztovszkij neve merült fel, akit a cár 1879. októberben Konstantinápolyból Londonba helyezett át, mint a külügyminisztérium következő, potenciális vezetője. A szerző azon az állásponton helyezkedik el, hogy a birodalom vezető politikusai tisztában voltak azzal, hogy csak olyan személy lehet Gorcsakov utódja, aki a reformok szükségessége miatt össze tudja hangolni a Hadügyminisztérium, a Külügyminisztérium és a Belügyminisztérium munkáját. Lobanov-Rosztovszkij ennek eredményeképpen

1880 őszére elveszítette annak a lehetőségét, hogy külügyminiszter legyen, ugyanis Mihail Tarielovics Lorisz-Melikov belügyminiszter nem támogatta őt.

1879 őszén *formálisan* még Gorcsakov, de *informálisan* már nem ő irányította a külügyeket. Ezt kiválóan szemlélteti a szerző a három császár szövetségének felújításának példájával. 1880 nyarán Pjotr Alekszandrovics Szaburov athéni orosz követ Bismarckkal vacsorázott, amikor felmerült a szóban forgó szövetség újbóli megkötése. A felvetést II. Sándor, Miljutyin és Giers is támogatta, azonban Gorcsakov elől titkolták, nehogy meghiúsítsa. Szaburovot Berlinbe helyezték át, s ezzel párhuzamosan nőtt Giers szerepe Pétervárott. A szerző kiemeli, hogy az 1860-as és 1870-es években kialakuló „*pártok*” már nem léteztek az 1880-as évek elején, ezzel szemben a német orientációt hangsúlyozó Giers politikáját támogatta az egyébként egymással ellenségeskedő Miljutyin és Suvalov, valamint Giers legfőbb vetélytársa, Szaburov is. Mamonov említi még Mihail Dmitrijevics Szkobeleev nevét is, aki az 1877–1878-as háborúban tekintélyt szerzett, de a kormányzati körök a vizsgált naplóbejegyzések alapján nem szívtették őt.

1881-ben II. Sándor merénylet következtében elhunyt, akit fia, III. Sándor (1881–1894) követett a trónon. Az új kormányban Miljutyin és Lorisz-Melikov már nem vállalt szerepet, így Giers potenciális külügyi tárcája kérdőjeleket ébresztett. A cár az óvatos Giers-szel szemben inkább Szaburovot támogatta, mindazonáltal felismerte, hogy Giers személyén keresztül saját maga irányíthatja a külügyeket. A tanulmány írója szerint lényegében ezért döntött a „*szélkakasnak*” (100. o.) nevezett Giers mellett III. Sándor. Végül 1882 húsvétján elbocsátották a betegeskedő Gorcsakovot, és már formálisan is Nyikolaj Karlovics Giers lett az Orosz Birodalom külügyminisztere.

Mamonov tanulmánya részben érte el célját. A tanulmány bemutatja, hogy hogyan került Gorcsakov a külügyminisztérium élére és azokat a belső játszmákat is, amelyek eredményeképpen sikerült megtartania befolyását. Mindazonáltal a cím alapján joggal várhatuk volna, hogy Giers 1882 előtti pályájával ismerkedhetünk meg, amit csak egy bekezdés erejéig villant fel a szerző. A munka végén

egy összefoglaló fejezet is helyet kaphatott volna, amiben a tanulmány konklúziói olvashatók. A hiányosságok ellenére az elemzés jelentősége abban áll, hogy Mamonov nagy mennyiségben alapozta téziseit és következtetéseit primer forrásokra. Jelen tanulmány adalékot nyújt az Orosz Birodalom, mindenekelőtt a külügyminiszteri poszt betöltésének és megtartásának mechanizmusához, valamint annak hatalmi harcaihoz. A szerző kezdeményezése kiváló, ugyanis Nyikolaj Giers vonatkozásában az orosz és az egyetemes történetírás esetében alig találunk szakmunkákat. A források alapján érdemesnek találom szerepének és későbbi külügyminiszteri tevékenységének revizionista megközelítését, ugyanis az orosz történetírásban negatív kép jelenik meg róla, miközben a forrásokban jól kirajzolódik, hogy ő csupán az orosz érdekek mentén politizált.

Мамонов, Андрей Валентинович: *Как Н.К. Гирс возглавил Министерство иностранных дел Российской империи?* [Hogyan lett Nyikolaj Karlovics Giers az Orosz Külügyminisztérium vezetője?]. *Российская история*. 2021/3. 81–102.

Andrékó Tamás Dániel